

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ АСНОВЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ НА І СТУПЕНІ АТРЫМАННЯ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫІ ВА ўМОВАХ БЛІЗКАРОДНАСНАГА БІЛІНГВІЗМУ

Тэарэтычныя асновы працэсу фарміравання арфаграфічных навыкаў вызначаюцца падыходамі да арганізацыі працэсу навучання. Праблема навучання беларускай арфаграфіі ва ўмовах руска-беларускага білінгвізму ў лінгваметодыцы асобна не разглядалася, а таму і тэарэтычныя падыходы не распрацоўваліся.

Беларуская арфаграфія — сістэмны аб'ект, для якога ўласцівы цэласнаць, наяўнасць элементаў, сувязей і адносін паміж імі. З гэтай прычыны ў навучанні арфаграфіі мэтазгодна кіравацца **сістэмна-ўзроўневым падыходам**, рэалізацыя якога мае на мэце абавязковы разгляд арфаграфіі ў наступных аспектах:

- сістэмна-комплексным (вызначэнне элементаў, якія складаюць арфаграфічную сістэму);
- сістэмна-структурным (вызначэнне ўнутраных сувязей і залежнасцей паміж элементамі арфаграфічнай сістэмы);
- сістэмна-інтэграцыйным (вызначэнне сувязей арфаграфіі з іншымі раздзеламі мовазнаўства);
- сістэмна-камунікатыўным (забеспячэнне пісьмовай формы маўленчай дзейнасці).

Згодна з сістэмна-ўзроўневым падыходам беларуская арфаграфія — не проста набор правіл, а «цэласная сістэма адзіных правіл напісання, якія выяўляюць спецыфіку пісьмовай формы мовы, садзейнічаюць лепшаму ўспрыманню зместу, дакладнасці і выразнасці выказвання» [6, с. 80]. З другога боку, як адзначае У. І. Куліковіч, арфаграфію прынята лічыць «другаснай сістэмай у адносінах да маўлення» [2, с. 11]. Такім чынам, арфаграфія сучаснай беларускай мовы з'яўляецца самастойнай цэласнай сістэмай і, адначасова, элементам больш агульнай сістэмы — моўнай.

Вывучэнне правіл напісання неабходна ажыццяўляць з улікам прынцыпаў арфаграфіі, паміж якімі ўстанаўліваюцца іерархічныя адносіны, што арганізуюць арфаграфію як сістэму. Арфаграфія сучаснай беларускай мовы заснавана на наступных прынцыпах: фанетычным (згодна з якім напісанне адпавядае літаратурнаму вымаўленню), марфалагічным (патрабуе аднастайнай перадачы на пісьме марфем, іх частак незалежна ад вымаўлення ў розных фанетычных пазіцыях), традыцыйным (патрабуе захавання на пісьме фанетычных напісанняў, якія сталі традыцыяй, хоць яны і супярэчаць фанемнаму і марфемнаму саставу слоў), дыферэнцыйным (патрабуе адрознення (дыферэнцыяцыі) у напісанні слоў, якія маюць аднолькавае гучанне, але рознае значэнне). Сукупнасць іерархічна арганізаваных прынцыпаў, якія рэалізуюцца ў арфаграфічных правілах, складаюць тэарэтычную аснову арфаграфіі.

Характар адносін паміж прынцыпамі, якія з'яўляюцца асноўнымі пры перадачы гукавога складу слоў, у беларускай і рускай арфаграфіях прынцыпова розны. У беларускай арфаграфіі вядучым з'яўляецца фанетычны, а ў рускай — марфалагічны. Улік асаблівасцей адносін паміж прынцыпамі ў беларускай і рускай мовах важны як у тэарэтычным, так і ў практычным плане: ён вызначае адзін з накірункаў у арганізацыі метадычнай работы па навучанні беларускай арфаграфіі ў сітуацыі руска-беларускага двухмоўя.

Сістэмна-ўзроўневы падыход мае на мэце вызначэнне сувязі арфаграфіі з іншымі ўзроўнямі мовы, паколькі паміж арфаграфіяй і ўсімі ўзроўнямі моўнай сістэмы існуюць узаемасувязі. Менавіта таму арфаграфія ў пачатковай школе вывучаецца не як самастойны раздзел са сваёй сістэмай і спецыфікай, не як «адносна замкнёная сістэма» (паводле А. Я. Супруна), а як састаўная частка фанетыкі, марфемікі і марфалогіі, што забяспечвае «навуковыя асновы разумення вучнямі сутнасці арфаграм, якія вывучаюцца, а таксама паступовасць і працягласць работы па фарміраванні ў іх адноснай арфаграфічнай пісьменнасці» [3, с. 149].

Вучоныя ў галіне лінгваметодыкі (Н. М. Алгазіна, М. Т. Баранаў, Ф. І. Буслаеў, Ю. С. Пічугоў, М. М. Разумоўская, М. В. Ушакоў, В. М. Шаталава і інш.) разглядалі веды з розных раздзелаў школьнага курса мовы як важнейшую базу для фарміравання арфаграфічных уменняў і навыкаў. Веданне фанетычных і граматычных законаў з'яўляецца ўмовай свядомага засваення арфаграфічных норм. Пры выкарыстанні арфаграфічных правіл вучні прыводзяць у дзеянне фанетычныя і граматычныя аперацыі, а выпрацоўка арфаграфічных уменняў і навыкаў патрабуе сфарміраванасці ўменняў размяжоўваць фанетычныя, граматычныя, сінтаксічныя, семантычныя прыметы. Навучанне арфаграфіі павінна быць арыентавана на засваенне арфаграфічнага матэрыялу ва ўзаемасувязі з вывучэннем адпаведных фанетычных і граматычных законаў мовы і ўстанаўленні сістэмных сувязей паміж адзінкамі розных узроўняў. Неабходнасць узаемазвязанага вывучэння розных узроўняў мовы ў адзінстве з фарміраваннем сістэмы ведаў і адэкватных ім разумовых дзеянняў адзначана і псіхолагамі (Д. М. Багаяўленскі, П. Я. Гальперын, Г. Р. Гранік і інш.).

Пры навучанні арфаграфіі ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму ў аснову ў першую чаргу кладуцца ўнутрымоўныя адносіны. А. Я. Супрун адзначае, што ўказаны накірунак вынікае з агульных заканамернасцей развіцця маўленчых механізмаў у сітуацыі двухмоўя [5, с. 34—36]. Такім чынам, устанаўліваецца стабільнасць і паслядоўнасць унутрымоўных сістэмных адносін.

Такім чынам, сістэмна-ўзроўневы падыход у навучанні беларускай арфаграфіі прадугледжвае раскрыццё цэласнасці арфаграфічнай сістэмы і механізмаў, якія яе

забяспечваюць, вызначэнне тыповых сувязей паміж элементамі арфаграфічнай сістэмы і прадстаўленне іх ва ўзаемасувязі з іншымі ўзроўнямі мовазнаўства.

У сацыялінгвістычнай сітуацыі руска-беларускага двухмоўя асаблівае значэнне набывае фарміраванне моўнай асобы праз арганізацыю паўнацэннага білінгвальнага навучання і выхавання. Ідэальнай мэтай такой адукацыі з пазіцыі лінгвадыдактыкі павінна стаць фарміраванне прадуктыўнага, збалансаванага, нарматыўнага двухмоўя.

Асаблівасцю беларускай і рускай моў з'яўляецца тое, што гэта мовы блізкароднасныя, і «справа не толькі ў генетычнай роднасці, — адзначае А. Я. Супрун, — але і ў гранічнай блізкасці сістэм беларускай і рускай моў, якая выпрацавалася на базе генетычнай роднасці ў выніку ўзаемных уплываў і паралельнага развіцця некаторых элементаў» [5, с. 15]. У значнай ступені гэта датычыцца гукавой, граматычнай, лексічнай сістэм.

Пры вывучэнні дзвюх блізкароднасных моў значную ролю адыгрывае перанос элементаў і заканамернасцей адной мовы на другую. З аднаго боку, перанос спрашчае засваенне блізкароднасных моў, але з другога — выклікае дадатковыя цяжкасці. Пры выкарыстанні ў маўленні на другой мове элементаў, якія супадаюць поўнасю або часткова, ажыццяўляецца станоўчы перанос — транспазіцыя. Калі выкарыстанне элементаў роднай мовы прыводзіць да парушэння норм у маўленні на другой мове, мае месца адмоўны перанос — інтэрферэнцыя. Вынікі праведзенага даследавання сведчаць аб тым, што значная колькасць арфаграфічных памылак вучняў пачатковых класаў ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай навучання выклікана інтэрферэнцыяй.

У сувязі з адзначаным у якасці аднаго з важнейшых падыходаў да навучання беларускай арфаграфіі ў сітуацыі руска-беларускага двухмоўя з'яўляецца **білінгвальны падыход**.

У замежнай практыцы існуюць розныя мадэлі білінгвальнай адукацыі, якія адрозніваюцца мэтавызначэннем і асаблівасцямі арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу. А. Г. Шырын вылучае наступныя тыпы білінгвальнай адукацыі: акультурацыйны, ізаляючы, адкрыты [7, с. 26]. Адсюль у замежнай педагогіцы вылучаюць разнастайныя тыпалогіі білінгвальных праграм (пераходныя, дапаможныя, узбагачальныя), якія зыходзяць з асаблівасцей кантэкстных умоў яе развіцця.

Працэс білінгвальнай адукацыі ўключае білінгвальнае навучанне і выхаванне. Білінгвальнае навучанне з'яўляецца адным з перспектыўных і эфектыўных накірункаў навучання замежным мовам на розных узроўнях адукацыі. Яно прадугледжвае авалоданне прадметнымі ведамі «за кошт узаемазвязанага выкарыстання дзвюх моў (роднай і няроднай)» у працэсе навучання [8, с. 45]. Практыка ўвядзення білінгвальнай сістэмы выкладання атрымала шырокае распаўсюджанне ў многіх краінах: Расіі, Казахстане, Латвіі, Германіі, ЗША, Бельгіі, Канадзе і інш.

На нашу думку, у дачыненні да навучання беларускай арфаграфіі ў сітуацыі руска-беларускага двухмоўя варта весці размову не пра цэласнае білінгвальнае навучанне, а менавіта пра выкарыстанне білінгвальнага падыходу, які прадугледжвае апору на веды, уменні і навыкі, набытыя на ўроках рускай мовы. У тым выпадку, калі не ўлічваць і не ўстанаўліваць сувязей паміж арфаграфічнымі сістэмамі беларускай і рускай моў, фарміраванне многіх арфаграфічных навыкаў будзе ўскладняцца, навыкі адной сістэмы будуць змешвацца з навыкамі другой сістэмы.

Рэалізацыя білінгвальнага падыходу прадугледжвае ўстанаўленне такіх сувязей паміж беларускай і рускай арфаграфіяй, пры якіх міжмоўныя арфаграфічныя пера-

шкоды будуць менш значнымі, а ў шматлікіх выпадках стануць апорай для фарміравання арфаграфічных уменняў і навыкаў на другой мове.

Эфектыўным шляхам засваення арфаграфіі ва ўмовах руска-беларускага білінгвізму з'яўляецца арганізацыя пазнавальнай дзейнасці вучняў, арыентаванай на ўсведамленне асаблівасцей рускай і беларускай моў. Таму пры навучанні беларускай арфаграфіі ў сітуацыі руска-беларускага білінгвізму неабходна, з аднаго боку, фарміраваць механізмы новых арфаграфічных дзеянняў, а з другога — размяжоўваць механізмы, якія абслугоўваюць беларускае і рускае пісьмо. Як заўважае А. Я. Супрун, сістэма навучання другой мове павінна ажыццяўляцца так, каб яна «складвалася як аўтаномная сістэма» [5, с. 33]. Важна, каб выпрацоўвалася дыферэнцыяльная маўленчая ўстаноўка на карыстанне блізкароднаснымі мовамі.

Такім чынам, рэалізацыя білінгвальнага падыходу ў працэсе навучання беларускай арфаграфіі ў пачатковых класах ва ўстановах адукацыі з рускай мовай навучання дазваляе папярэдзіць памылкі, выкліканыя інтэрферэнцыяй, і ажыццяўляць станоўчы перанос ведаў, уменняў і навыкаў, набытых на ўроках рускай мовы.

Асноўнай задачай навучання беларускай мове на I ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі з'яўляецца «авалоданне вучнямі функцыянальнымі сродкамі беларускай мовы для эфектыўнага іх выкарыстання ў розных сітуацыях моўных зносін» [1, с. 101]. Таму распрацаваны ў лінгвадыдактыцы **камунікатыўна-дзейнасны падыход** (Г. М. Валочка, І. А. Зімняя, Г. А. Кітайгородская, В. І. Капінос, А. Ю. Купалава, Л. А. Мурына, Я. І. Пасаў і інш.) знаходзіць непасрэднае адлюстраванне ў працэсе фарміравання арфаграфічных уменняў і навыкаў. Адзначаны падыход у якасці патрабаванняў да сучаснага вучэбнага працэсу вызначае «выкарыстанне сістэмы практыкаванняў, якія максімальна ўзнаўляюць значымыя для вучняў сітуацыі навучання», «паралельнае засваенне граматычнай формы і яе функцыі ў маўленні» [4, с. 30].

Камунікатыўна-дзейнасны падыход пры навучанні арфаграфіі прадугледжвае фарміраванне ў вучняў арфаграфічных уменняў і навыкаў ва ўзаемасувязі з развіццём маўлення вучняў. Названы падыход мае на мэце распрацоўку заданняў, якія вызначаюць стварэнне сказаў, тэкстаў; выкарыстанне сістэмы практыкаванняў, накіраваных як на фарміраванне арфаграфічных уменняў і навыкаў, так і на развіццё вучэбна-моўных і камунікатыўных уменняў і навыкаў вучняў.

Такім чынам, авалоданне беларускай арфаграфіяй на I ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі магчыма пры падпарадкаванні працэсу яе навучання сістэмна-ўзроўневаму, білінгвальнаму і камунікатыўна-дзейнаснаму падыходам.

Літаратура

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета «Беларуская мова» // Роднае слова. — 2009. — № 8. — С. 101—111.
2. Куліковіч, У. І. Правілы сучаснай беларускай арфаграфіі : вучэбны дапаможнік / У.І. Куліковіч. — Мінск : Новое знанне, 2011. — 222 с.
3. Методика преподавания русского языка в школе : учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / М. Т. Баранов [и др.] ; под ред. М. Т. Баранова. — М. : Изд. центр «Академия», 2000. — 368 с.
4. Мурына, Л. А. Сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзейнасны падыходы пры навучанні мовам у школе / Л. А. Мурына, Г. М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. — 2006. — №.10. — С. 28 — 32.

5. Супрун, А. Е. Содержание обучения русскому языку в белорусской школе / А. Е. Супрун. — Минск : Вышэйшая школа, 1987. — 230 с.

6. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор'ева [і інш.]; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. — 3-е выд., выпраўленае. — Мінск : Вышэйшая школа, 2010. — 622 с.

7. Ширин, А. Г. Билингвальное образование в отечественной и зарубежной педагогике : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / А. Г. Ширин; Новгородский гос. университет имени Ярослава Мудрого. — Великий Новгород, 2007. — 54 с.

8. Щукин, А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь : более 2000 единиц / А. Н. Щукин. — М. : Астрель. АСТ. Хранитель, 2008. — 746 с.